

OKRUGLI STOL

REGRESIVNE TENDENCIJE U HUMANISTIČKOM OBRAZOVANJU

16. OŽUJKA 2017,
VIJEĆNICA FILOZOFSKOG FAKULTETA U ZAGREBU

Davor Dukić: “Odlike osobnosti kojima valja težiti u odgoju i obrazovanju u osnovnoj školi su: samostalnost, inicijativnost, istraživački duh, stvaralački interes, komunikativnost, poštenje, pravednost, samopouzdanje, poštivanje drugoga i briga o drugome, *tolerancija* i *razumijevanje*, *samostalno i kritičko mišljenje*, miroljubivost, odgovornost, osjećaj za jednakovrijednost i jednakopravnost svih ljudi, solidarnost, suradnički duh te samosvjesnost.” To je citat iz poglavlja “Ciljevi i zadaće odgoja i obrazovanja u osnovnoj školi” iz Nastavnog plana i programa za osnovnu školu, popularnoga HNOS-a iz 2006. godine. Ja sam iz toga mnoštva vrijednosti podcrtao toleranciju i razumijevanje te samostalno i kritičko mišljenje. One mi se čine osobito važne za današnji okrugli stol, a posebno to kritičko mišljenje, na koje ću se osvrnuti u ovom kratkom uvodu.

Ta se sintagma u to vrijeme ili nešto malo ranije – dakle u vrijeme uspostave Bolonjskog procesa u Hrvatskoj – mogla često naći u predloženim programima studija. Danas sam pogledao program studija iz toga vremena na kojemu radim, program kroatistike. Tamo se riječ “kritički” pojavljuje šezdesetak puta, i to ne samo u sintagmama “kritičko izdanje” ili izvedenicama iz sintagme “književna kritika” nego i u sintagmama “kritičko mišljenje”, “kritičko razumijevanje”, često u atributskoj složenici “analitičko-kritičko”. Tu se, naravno, uvijek misli na ono čime bi studenti trebali ovladati tijekom studija. Kako ja razumijem osnovno i srednje obrazovanje, čini mi se da bi pretpostavke za kritičko mišljenje trebalo kod djece i mladih razvijati u predmetima kao što su matematika i logika, dok bi se prakticiranje kritičkog mišljenja trebalo vidjeti u predmetima kao što su povijest, geografija, materinji jezik – mislim pritom prije svega na analizu književnih djela. S treće strane, predmeti kao filozofija i sociologija u srednjoj školi objedinjuju obje funkcije, i ovu *kako misliti* i o *čemu kritički misliti*.

Novija istraživanja kvalitete hrvatskog obrazovanja, rejtinzi naših sveučilišta, problemi oko kurikularne reforme, dojam koji se o obrazovanju, akademskoj i znanstvenoj zajednici stvara u Hrvatskoj u posljednje vrijeme kao da idu u prilog pretpostavci da smo jako daleko od citiranih "ciljeva i zadaća" koje sam spomenuo u prvoj rečenici iz HNOS-a. Ta je pretpostavka potaknula uredništvo *Umjetnosti riječi* da ove godine, četvrti put zaredom, organizira okrugli stol, ovaj put na temu "Regresivne tendencije u humanističkom obrazovanju". Ona se dobro nastavlja na prošlogodišnju raspravu o ulozi književnosti u suvremenom obrazovanju. Sad citiram dio koji ste mogli vidjeti u pozivu na današnji okrugli stol: "Prošlogodišnja rasprava o ulozi književnosti u suvremenom obrazovanju, koja je objavljena u *Umjetnosti riječi* 1–2 2016, bila je potaknuta i danas aktualnom kurikularnom reformom. Svjesni smo – dakle mi, uredništvo *Umjetnosti riječi* – kako se naslov okruglog stola može doimati uznemirujućim jer bez upitnika na svom kraju, a s nesumnjivo negativno konotiranim pojmom regresije na početku postavlja pesimističnu dijagnozu o stanju jednog važnog društvenog segmenta. U suvremenom političkom diskurzu *regresivnost* se povezuje s predmodernim, antimodernim i totalitarnim pojavama, s Drugim svjetskim ratom kao povijesnom i simboličkom razdjelnicom. Neke od njezinih aktualnih sličnoznačnica u domaćoj uporabi jesu *nacionalizam, klerikalizam, refašizacija*, a neki od ključnih događaja i procesa na kojima se temelji spomenuta dijagnoza jesu četvrt stoljeća vjeronauka u državnim školama, uključivanje konfesionalnih fakulteta u državna sveučilišta, kontroverze oko predmeta građanski odgoj, nejedinstvena udžbenička interpretacija Domovinskog rata, promjene u književnom kanonu (primjerice Mile Budak vs. August Cesarec), prijepori oko reforme obrazovanja." Mi smo, naravno, temu okruglog stola nastojali što više ograničiti, fokusirati na djelokrug našeg časopisa, a to su, kako njegov podnaslov kaže, "književnost, izvedbene umjetnosti i film". Ipak, svjesni smo da je u prepoznavanju ove teme kao relevantne određenu ulogu imala i šira društvena klima stvorena srozavanjem ugleda Sveučilišta u Zagrebu, aferom plagiranja resornog ministra, klijentelizmom u akademskoj zajednici, odnosno sa svime time povezanom krizom upravljanja Filozofskim fakultetom. U tom smislu, mjesto održavanja ovogodišnjeg okruglog stola, premda isto kao i prethodne dvije godine, ovaj put ima više nego simboličko značenje.

Eto, dobro došli na okrugli stol *Umjetnosti riječi*. Moje ime je Davor Dukić, ja sam glavni urednik *Umjetnosti riječi* i moderirat ću ovaj okrugli stol. Predstaviti ću naše sudionike onim redom kojim će izlagati: Duško Sekulić, profesor sociologije na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Predmet njegovih istraživačkih interesa jest sociološko istraživanje društvenih vrijednosti i nacionalizma, osobito u kontekstu političkih promjena od 1990-ih godina. Zatim Anita Dremel, docentica sociologije na Hrvatskim studijima. Njezini znanstvenoistraživački interesi su sociologija roda, kritička analiza diskursa i sociologija kulture. Iako su svi na neki način povezani s Filozofskim fakultetom, sljedeće dvoje izlagača i rade na ovome fakultetu. Kolega Hrvoje Klasić je docent suvremene povijesti, a ono zbog čega nam je danas važan njegovi su interesi za povijest socijalističke Jugoslavije s jedne strane, a s druge strane, možda još važnije, interes za prezentaciju povijesti 20. stoljeća u pedagoškim priručnicima i javnom diskursu. Naposljetku, kolegica Marina Protrka Štimec, docentica novije hrvatske književnosti na našem fakultetu. Nju smo zvali za ovaj naš segment književnosti zato što se dosta bavila problemom kanona koji je usko povezan s pedagoškom prezentacijom nacionalne književne povijesti, a u krug njenih znanstvenih interesa ulazi i književnost za djecu i mlade.

Poslije uvodnih izlaganja imat ćemo, naravno, kako smo i najavili, diskusiju. Profesore Sekuliću, izvolite.

Duško Sekulić: Zahvaljujem. Vratit ću se jedan korak unatrag i pokušati dati okvir iz kojega, po mome mišljenju, proizlazi ovo što ste vi nazvali "retrogradne tendencije". Mislim da u našu ideološku, filozofsku strukturu modernog sustava Hrvatske imamo ugrađeno nešto što nas uvijek vraća i potencijalno gura u ovo što nazivate retrogradnim tendencijama. Što je to? Rekao bih da je to jedno shvaćanje nacionalizma. Hrvatska je zasnovana na ideji nacije i nacionalizma. Nacionalizam koji ne razlikuje formu od sadržaja, tj. kojemu je forma sve, a sadržaj ništa takav je u koji se onda vrlo lako ugrađuju retrogradne tendencije. Što to znači da je forma sve, a sadržaj ništa, barem ovako kako ja to definiram? To znači da je cilj samostalna država. Kada smo ostvarili samostalnu državu, onda smo ostvarili cilj. Sadržaj te države – je li ona otvorena ili nije, demokratska, nedemokratska, ovakva, onakva – to je onda manje važno. Kada imate takvu percepciju da je cilj država, a sadržaj ništa ili da je nevažan, onda zapravo stvarate okvir za ono što smo nazvali retrogradne tendencije. Ilustrirat ću to o čemu govorim. Jedan naš istaknuti intelektualac – neću ga citirati jer "skidam" ovo s televizije, da je to tekst, onda bih ga citirao, iako sam tu tezu od njega čuo dvaput – u interpretacijama Drugog svjetskog rata kaže da su se Francuzi borili za Francusku, Talijani za Italiju itd. A za koga su se borili partizani? Hoće reći, nisu se borili za Hrvatsku, nego za nešto drugo. Dakle, ovi koji su se borili za svoju nacionalnu državu, to je nešto dobro. Oni koji se nisu

borili za svoju nacionalnu državu, to je nešto loše. Produžimo li ovu logiku, onda moramo dodati da su se Nijemci borili za Njemačku i Japanci za Japan. Tu se, naravno, falsificira smisao partizanskoga pokreta, kao da na primjer ZAVNOH nije ni postojao. Bitno je upravo to: što proizlazi iz toga da se borite za nacionalnu državu? Da nije važan sadržaj za koji si se borio. Iz toga jasno proizlazi: ustaše i ustaški pokret su se borili za hrvatsku državu. Kada stavite da je to cilj, onda na neki način prevrednujete čitav odnos prema onome što je bilo u Drugome svjetskom ratu. Onaj tko se bori za nacionalnu državu je dobar, a onaj tko se ne bori za nacionalnu državu ili za koga ti definiraš da se ne bori za državu kakvu ti hoćeš, to je nešto negativno. Kada to stavite u takav okvir, onda ulazite u ono što se po mom mišljenju često pogrešno naziva u javnom diskursu, u tobožnju povijesnu reviziju. Ne radi se o povijesnoj reviziji! Povijesna revizija je kada revidirate ili date novi pogled na činjenice. Na primjer, je li seoba naroda u sedmom stoljeću bila jednokratna ili je to bio dugotrajan proces malih pomicanja. To je revizija. Ovo o čemu sada govorimo nije revizija činjenica, nego revizija vrijednosne ocjene. Čitava poslijeratna Europa zasnovana je na negativnom vrednovanju i borbi protiv fašizma, nacizma itd. Ali onda kada kažete da je nacionalna država najvažnija, onda na neki način prevrednujete sve ovo što je bilo prije toga i ako su se fašisti borili za nacionalnu državu, to ih onda rehabilitira.

116

Također bih naveo jedan stariji tekst Ivana Aralice koji razmišlja u sličnom smjeru. Sa zanimanjem sam čitao taj njegov stariji tekst, koji pokazuje kako su regresivne tendencije u Hrvatskoj stalno prisutne, samo izbijaju periodično na površinu kada je politički kontekst za to pogodan. Na primjer, kada on govori o ustaškom pokretu – a ovdje ga citiram jer se radi o pisanoj tekstu, radi se o knjižici iz 1999. *I tu je kraj* – kritizira pokojnoga Ivana Supeka koji izjednačava ustaštvo s fašizmom, a po Aralici to je točno samo u onome dijelu u kojemu su ustaše, kada su došle na vlast, prihvale praksu fašizma, dakle progon Židova, od kojih ovi potonji ne samo da nisu imali ništa protiv hrvatske države nego su u njenom stvaranju zdušno sudjelovali. Ovdje imamo čak i vrednovanje grijeha s obzirom na stvaranje nacionalne države. I onda nastavlja: "Izvorno je ustaštvo po svom programu i političkim profilima svojih pokretača i pristaša nacionalistički pokret o čijem se mjestu u lepezi nacionalnih pokreta može raspravljati, ekstreman ili umjeren, demokratičan ili autoritaran, miroljubiv ili ratoboran, u svakom slučaju, nacionalistički." Što sada to znači? On je opet nacionalistički, nacionalna država bez sadržaja. Možemo raspravljati o tome je li on demokratičan ili nije, ne znam je li itko čitao ustaška načela? Ako netko nešto zna o ustaškom pokretu, onda zna da to nikad nije bio demokratski pokret. Sadržajno, to

je pokret koji otpočetka ima totalitarne tendencije. Sada dolazi njegova daljnja analiza fašizma: "S druge strane, fašizam je" – po mome mišljenju, ta je analiza totalno nerazumijevanje, ali ću je pročitati – "ekspanzionistički fašizam i rasizam, što ga čini protivnikom i nacionalizma i nacionalne države" – dakle, Njemačka je protiv nacionalne države – "što je stvaraju slobodne rase i slobodne nacije." Dakle, postoje slobodne rase i nacije, a fašizam ih podjarmkuje. Neću ići u analizu fašizma. Tko ga poznaje, zna da je to jedna totalna "zmešancija", da tako kažem. Nastavljam jer sada dolazi Araličina ključna distinkcija koja je povezana s onime što sam prije rekao. Kaže: "Imamo li na umu ovu razliku između nacionalizma, što izvorno ustaštvo jest, i fašizma, kao rasističke i nacionalizmima malih naroda suprotstavljene doktrine, možemo lako razumjeti sve one manipulacije što ih je fašizam, s kojim se ustaštvo na neprirodan način sparilo" – znači, to je neprirodan spoj ustaštva i fašizma (op. D. S.) – "činio s ustaškim pokretom. Među tim manipulacijama" – dakle, netko manipulira ustaškim i nacionalističkim pokretom jer čim imate nacionalizam, onda imate čisti cilj, ali eto, netko vama ovdje izvana manipulira (op. D. S.) – "najgora je ona koja je ustaše privoljela da pristanu na rasističke progone, što je bio i neoprostiv grijeh i svojevrsan suicid." Znači, nacionalizam kao cilj je u redu, ali onda vas netko izvana mora prisiliti na to da činite rasističke grijeha itd. Naravno, Aralica ovdje čitavo vrijeme govori o Židovima i Ciganima, a odnos prema Srbima je preskočio, o tome ne govori.

Prema tome, taj nacionalistički diskurs je takav da pokazuje, kada se suočavamo u kontekstu vrijednosne revizije, da ste stalno u situaciji da imate latentnu reafirmaciju ustaškog pokreta jer je on nacionalistički pokret, a kada je nacionalizam cilj, onda se zapravo sve drugo, kao antisemitizam, totalitarizam i slično, može oprostiti. Neću dalje nastavljati, samo ću dodati ukratko da je rezultat toga da mi danas, naročito kod mladih – imam ovdje empirijske podatke – imamo jedno neću reći prevrednovanje, ali u svakom slučaju zbunjenost, u najmanju ruku. Nedavno sam dosta ekstenzivno govorio na predavanju na Filozofskom fakultetu prije par tjedana o tome kako ljudi gledaju na bivše režime. Ono što me fasciniralo, kada uspoređujem mlade i stare, koliko zapravo mladi odgovaraju da nemaju pojma. Kada pitamo mlade ljude – a ovdje je ta kategorija bila dosta široka, do trideset godina – što misle o realizaciji političkih aspiracija, zadovoljavanja ekonomskih i kulturnih potreba u NDH – blizu 40% mladih odgovara da to ne zna i da na to ne može odgovoriti. Oko 20% starijih ne zna, ali mladi to ne znaju ocijeniti u dvostruko većoj mjeri.

Davor Dukić: Hvala lijepa.

Anita Dremel: Zahvaljujem na pozivu, iznimno mi je zadovoljstvo sudjelovati na ovom okruglom stolu koji je posvećen temi regresivnih tendencija u humanističkom obrazovanju. Pokušat ću se dotaknuti tog problema iz sociološke i rodne perspektive jer je to moja pozadina.

Dakle, s obzirom na činjenicu da se nalazimo u razdoblju navodnog kraja ekonomske krize, ne mogu odoljeti a da ne povučem paralelu s tridesetim godinama 20. stoljeća, s obzirom na tendencije pomaka udesno i fašizacije nakon velike krize 1929. koja je tada počela, ali i one početkom 1970-ih godina na koju se svojim komentarom osvrnuo Stuart Hall u tekstu "The Great Moving Right Show". U njemu analizira uspon tačerizma i Nacionalne fronte u Ujedinjenom Kraljevstvu. Sukladno njegovoj dijagnozi tada, da ljevica nije uspjela iznaći strategije koje bi mogle mobilizirati silnice koje bi na dovoljno dubokoj razini mogle pokrenuti preokret klatna, i mi danas dijagnosticiramo stanje u aktualnoj političkoj zbilji. Hall kritički upozorava ljevicu da ne čitaju krizu iz, kako kaže, udobnih utaborenih pozicija zdravoga razuma koje tumače regresivne tendencije i očekivane iracionalne strane kapitalizma kao logičnu popratnu pojavu kapitalističke recesije. Naglašava da takva pozicija zanemaruje sve partikularno i specifično u određenoj povijesnoj konjunkturi, vidi povijest kao niz ponavljanja i zasniva se na pojmu društvene formacije kao jednostavne strukture u duhu vulgarnog ekonomskog determinizma. Naj snažnije čak upozorava protiv pesimizma intelektualaca i ohrabruje prema traženju točaka otpora. Ono što nam predstoji objasniti, kaže, nosi ruho autoritarnog populizma koji, za razliku od fašizma, zadržava mnoge reprezentativne institucije istovremeno stvarajući oko sebe aktivni popularni pristanak. Upozorava također da taktike i strategije otpora nisu emergentne, već se moraju konstruirati, naime potreban je izniman napor kako bi se disartikulirale stare konfiguracije. Posebno se osvrće i na obrazovanje kao područje koje je uspješno kolonizirala ista regresivna tendencija. Iako se radilo na uspostavi demokratskih ciljeva u obrazovanju kroz, na primjer, rad na jednakosti prilika i šansi te smanjenoj obrazovnoj deprivaciji određenih skupina, taj je rad uvijek destabiliziran panikom i kulturom straha oko standarda koji se srozavaju zbog, između ostaloga, recimo, priljeva migranata. Radi se, dakle, o pokušaju kompletnog zaustavljanja obrazovanja prema ekonomskim potrebama sustava. Posebno je paradoksalno pri tome što izostaje shvaćanje da će takvo uključivanje u obrazovanje prema potrebama tržišta reproducirati i doksu i habitus sustava koji je isprva i stvorio problem. Tisuću devetsto šezdesetih upozoravalo se

na ovakve statusno reproduktivne funkcije škole, spomenut ću ovdje samo Ivana Illicha i njegovu knjigu *Dolje škole!*, dok se 70-ih to nasljeđe već posvema odbacuje. Zato Hall zaključuje da je obrazovanje zapravo područje u kojem su u ovome smislu određene desne tendencije osvojile teritorij ne osvojivši nužno političku moć.

Htjela bih se sada koncentrirati na rodnu ravnopravnost u obrazovanju jer znamo da je obrazovanje jedan od kamena temeljaca u oblikovanju iskustava, normi i stavova o rodnim ulogama u društvu. Približavanje konceptu rodno egalitarnog društva uvelike će odrediti dinamiku razvoja hrvatskog društva. Hrvatska je potpisnica međunarodnih dokumenata koji je obvezuju na zaštitu i promicanje ljudskih prava te rodne jednakosti, poput UN-ove Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (CedaW). U tom smislu doneseni su Zakon o ravnopravnosti spolova, antidiskriminacijski zakoni (Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, Zakon o suzbijanju diskriminacije i Zakon o istospolnim zajednicama), a izmijenjen je i Zakon o radu. Mi kao društvo mislimo da je rodna društvena jednakost jedan od ključnih ciljeva i prioriteta razvoja. Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova kao nacionalni prioritet navodi uvođenje rodno osjetljivoga obrazovanja na svim razinama i provedbu odredbi Zakona o ravnopravnosti spolova. U poglavlju V., "Strateški okvir za provedbu politike ravnopravnosti spolova i akcijski plan djelovanja", kao jedno od područja navodi se i rodno osjetljivo obrazovanje (točka 3.) s mjerama za provedbu koje uključuju uvođenje rodno osjetljivog odgoja i obrazovanja u cjelokupni obrazovni sustav, uz uklanjanje rodni stereotipa iz nastavnih planova i programa te sustavnu edukaciju o ravnopravnosti spolova za nositelje/nositeljice procesa na svim razinama sustava; postizanje spolne ravnoteže u odabiru područja obrazovanja u srednjim školama i visokoškolskim ustanovama; omogućavanje stjecanja znanja o pitanjima ravnopravnosti spolova na akademskoj razini te poticanje znanstvenih istraživanja zbog utvrđivanja stanja, praćenja provedbe i vrednovanja učinaka politike ravnopravnosti spolova na svim razinama javnoga i privatnoga života.

Lijepo zvuči i premda su uočljive pozitivne tendencije po tom pitanju, još uvijek ne možemo govoriti o ravnopravnosti. Samo jedan primjer jer vremena za razradu nema: ženski studiji se nisu institucionalizirali na pred-diplomskoj, diplomskoj i poslijediplomskoj razini, kao ni ženskostudijski sadržaji. Također nije izrađen ni poseban rodno osjetljiv program profesionalnog usmjeravanja učenika i učenica, i u tome smislu nema prostora za neko veće zadovoljstvo, ako imamo u vidu ne samo slovo zakona nego i stvarnu primjenu tog zakona.

Diskurs o rodnoj ravnopravnosti danas je ipak znatno izmijenjen u odnosu na razdoblje otprije trideset godina. Ne samo što se govori o napretku u ostvarivanju rodne ravnopravnosti nego se zbog takozvane feminizacije obrazovanja počinju potencirati pitanja o krizi muškosti i krizi muškog identiteta, posebice nakon što je indicirano slabljenje uspješnosti muškaraca u području obrazovanja. Tome je, osim brojčanog rasta žena na svim razinama obrazovanja, pridonio bolji uspjeh djevojčica, djevojaka i žena na nacionalnim ispitima, koji je potaknuo diskusije i istraživanja rodni karakteristika školskog sustava u današnjim društvima. Uočljiva su antifeministička stajališta slična tzv. desnoj muškoj perspektivi koja u prvi plan stavljaju problem neuspješnosti dječaka i kritiziraju današnje školske sustave, prigovarajući im da su feminizirani te da stoga ne odgovaraju karakteristikama osobnosti dječaka i ne pružaju im adekvatne rodne modele muškosti. Mnogi istraživači, a posebno su mi bili zanimljivi neki prilozi iz neuroznosti gdje mnogi govore o "ženskom" i "muškom" mozgu, prikupljaju cijeli niz dokaza o tome kako se koristi jezik i te utvrđene podatke o razlikama u, na primjer, verbalnoj sposobnosti žena smatraju znanstveno valjanima te na temelju njih predlažu socijalnu i obrazovnu politiku. Dakle, smatraju to znanstveno utemeljenim, preporučljivim i itekako u tom smislu korisnim. Deborah Cameron ovo naziva dijelom tzv. novog biologizma ili darvinskog zaokreta koji nam bolno ističe potrebu za preispitivanjem pretpostavki o prirodi ljudskih bića. Gledajući sa stajališta rodne ravnopravnosti, pristupi koji brinu o krizi muškog identiteta problematični su jer su jednostrani i fokusirani na strategije kojima se sugerira kako poboljšati obrazovni uspjeh dječaka, tj. kako se nastavnici i nastavnice trebaju nositi sa spomenutim problemima da bi ih što uspješnije riješili. Za razliku od navedenog, feminističke kritičke analize upozoravaju da je riječ o stajalištima koja pojam školske uspješnosti shvaćaju redukcionistički, svodeći ga na uspješnost na ispitima, a potenciranjem neuspješnosti dječaka stavljaju na stranu problem ravnopravnosti žena i zapravo prikrivaju njihovu diskriminaciju u području obrazovanja. Stoga feministkinje problem smanjenja jaza između žena i muškaraca u obrazovanju i slabijeg uspjeha dječaka stavljaju u širi kulturni i socijalni kontekst. Pomak analize s komparacije školskog uspjeha, posebice ispitnih rezultata dječaka i djevojčica na analizu škole kao dijela kompleksne mreže kulturnih, ekonomskih i političkih odnosa u kojoj se formiraju rodni identiteti omogućuje i šire sagledavanje odnosa roda i školskog uspjeha, tj. njegovo sagledavanje u kontekstu odnosa škole i roda općenito.

U rodnoj perspektivi, s obzirom na odsutne i nevidljive dimenzije u sadržaju, posebno se koristi i termin nulti kurikulum gdje obrazovni sustav

moćno participira u održavanju i reprodukciji društvenih nejednakosti i na implicitne načine. Možda je i najpotentniji način sudjelovanja obrazovnog sustava u održavanju subjektivnih i objektivnih dimenzija rodne neravnopravnosti kroz upravo takav tzv. nulti kurikulum, dakle sadržajem koji je odsutan i nepostojeći. Treba istražiti i ono što je neuralgično odsutno, a da svojom odsutnošću svjedoči o politici društvene moći i hijerarhiji odnosa moći s rodnim predznakom, od razine kurikula do silaba te formulacije kognitivnih, afektivnih – to su ovi odgojni – i funkcionalnih ishoda učeničkih postignuća na konkretnim primjerima, dakle priprema nastavnih jedinica za nastavu, metode koje se koriste na ovoj vrlo konkretnoj mikrorazini itd. Znači, nulti kurikulum ovdje vidim kao pojam koji se, budući da se odnosi na ono što je izvan plana i programa, ono što je izostavljeno i za što se sugerira da je nepostojeće ili barem manje vrijedno i važno u procesu stjecanja znanja, vještina i stavova, nameće kao interpretativno koristan pojam s dodatnom vrijednošću kada je u pitanju rodna ravnopravnost jer omogućuje utemeljenje epistemologije koja bi osvijestila socijalnu uvjetovanost znanja, proizvodnje znanja i socijalnu, rodnu, klasnu, ali i etničku i inu smještenost tvorca toga znanja.

Na samome kraju, predstavili ste mene i instituciju iz koje dolazim. A tamo se prekjucher dogodilo nešto što nas je sve intenzivno uzburkalo. Naime, uprava Sveučilišta prekjucher je izglasala nultu upisnu kvotu za studij filozofije na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. To mi je odmah, među ostalim, u emocije i u sjećanje prizvalo primjer Irske i njihovog predsjednika koji je, usput budi rečeno, pjesnik i sociolog Michael Daniel Higgins, a koji zagovora uvođenje nastave filozofije u škole već od dvanaeste godine života jer smatra da je učenje filozofije, kako kaže, jedan od najmoćnijih alata kojim raspoložemo kako bismo osnažili svoju djecu da djeluju kao slobodni i odgovorni subjekti u sve kompleksnijem i nesigurnijem svijetu. Ako kao društvo to želimo, a ispada da je to u našem slučaju upitno iako filozofija u učionici nudi put prema humanističkoj i vitalnoj demokratskoj kulturi. Na toj se izbornoj nastavi filozofije poziva učenike da reflektiraju o pitanjima koja su uočljivo odsutna, ako tako mogu reći, iz školskog kurikula, što opet govori o važnosti promišljanja nultog kurikula s obzirom na političke, etičke i epistemološke zahtjeve promišljanja odsutnoga.

Davor Dukić: Hvala vam lijepa. Kolega Klasić.

Hrvoje Klasić: Ako se netko zapitao otkud ovaj naslov [referira se na naslov svoje prezentacije *Čiji je stari bio ustaša, a čiji partizan*], on je dobar

jer ukazuje da se suočavanje s prošlošću vodi – ovo je inače stih TBF-a – u pop-kulturi, navijačkim stadionima, terenima, Saboru, a najmanje, čini mi se, među povjesničarima, barem na kvalitetan način.

Kada kreće regresivno, retrogradno, kako god hoćete? Naravno, 90-e su nulta godina i tu bih izdvojio tri procesa koja ću malo pojasniti te dodatno potkrijepiti primjerima. Po meni, oni utječu na ono što se naziva povijesnim revizionizmom u pozitivnom smislu, ali i na ono što je uvriježeno među povjesničarima i u onom negativnom smislu, baš onako kako ste vi naveli, ali bih to proširio s povijesnim negacionizmom, relativizmom itd. Prvi proces je svakako tranzicija, odnosno prelazak jednopartijskog društva u demokraciju. Drugi proces je Domovinski rat, a treći je povratak velikog broja Hrvata iz emigracije. Ovdje uglavnom govorim o političkoj emigraciji. Sva tri procesa su itekako utjecala na ono što se događa u odnosu prema prošlosti tada, ali, nažalost, i danas.

Krenut ću od prvoga aspekta, a to je tranzicija. Oni koji su išli u školu ili se bavili poviješću u to vrijeme ne mogu ne potvrditi da je historiografija, pa onda i podučavanje povijesti bilo selektivno, tendenciozno, ideologizirano, da sad ne ulazim u objašnjavanje. Svi se sjećate svojih udžbenika, znate i sami za teme koje se nisu smjele obrađivati, neke koje su preuveličavane itd. Ono što se očekivalo s uvođenjem demokracije bilo je da će se sve ovo okrenuti u svakom segmentu funkcioniranja društva, pa i u historiografiji i poučavanju povijesti. Međutim, dogodilo se upravo suprotno, a to je da su historiografija i podučavanje povijesti nastavili biti ideologizirani, selektivni i tendenciozni, samo u opreci s onime što je bilo do 1990. godine: ono što je bilo crno postaje bijelo i obrnuto. To se vidi na nizu primjera koje ću kasnije pokazati. Nitko ne dvoji da je trebalo ići u reviziju nekih tema i interpretacija ili da je trebalo posvetiti više pažnje onome ili ovome. Međutim, način na koji je to napravljeno sramotan je za demokratsko društvo i za povjesničare u tom smjeru.

Drugi proces koji je po meni možda čak i najbitniji je Domovinski rat. Naime, 1990-ih godina se događa jedna inverzija. Umjesto da proučavamo 20. stoljeće kako bismo shvatili što nam se događa krajem 80-ih i početkom 90-ih, mi smo zapravo kroz 90-e počeli ocjenjivati i procjenjivati cijelo 20. stoljeće. Dakle, ne traže se uzročno-posljedične veze, nego se kroz 90-e iščitava cijelo 20. stoljeće. I ovdje dolazi do situacije koja otvara vrata ustašizaciji ili jednom potpuno drugačijem odnosu prema pojmu ustaša i NDH jer 1991. Hrvatska je u ratu – pojednostavljujat ću sad, da me ne biste krivo shvatili – sa Srbima, Srbijom, Jugoslavijom, komunizmom i bori se za neovisnu Hrvatsku. Tko je drugi u povijesti mogao biti uzor svemu tome? Matija Gubec sigurno nije,

Nikola Šubić Zrinski nije, ali su se zato ustaše borile za neovisnu Hrvatsku, protiv Jugoslavije i komunizma i na neki način postaju model, paradigma romantičnih patriota koji su onda nagovoreni od Nijemaca i Talijana na sve ono što se događalo, ali ne bismo inače mi to sami radili.

Dakle, Domovinski rat je bitno utjecao i na proučavanje prošlosti, ali i na školske udžbenike jer se sada radi jedan zaokret. Kroz udžbenike, tj. povijest trebalo je pronaći one momente – opet tendenciozno i selektivno – koji će dokazati da je ono što nam se događa 90-ih samo logična posljedica. To više nije solidarnost između Hrvata i Srba, to nije zajednička kultura. To nisu pozitivni primjeri, nego su to stalni sukobi, i ne samo u 20. stoljeću, koji su nužno vodili u ono iz 90-ih godina.

Treći segment je povratak ljudi iz emigracije. Ovdje bih dodao dolazak na ključna mjesta u državi bivših političkih zatvorenika, ne samo u politici nego i u brojnim drugim segmentima života. Prije svega mislim na političku emigraciju, a ti ljudi dolaze s potpuno drugačijim narativom. Naime, od 1945. do 1990. godine funkcionirala su dva paralelna, ali potpuno suprotna narativa o povijesti 20. stoljeća. Jedan narativ je ovdje, a drugi je u Sidneyju, Paragvaju, Kanadi, Njemačkoj ili drugim prostorima gdje žive Hrvati koji ne idu u jugoslavenske klubove ni škole. Volim to zorno prikazati jednim primjerom: sa mnom je 1991. godine došao studirati jedan dečko iz Australije. Ja sam ga pitao: "Ivane, je li istina da ste svi tamo bili za Antu Pavelića?" On je rekao: "Nije istina, nemoj to vjerovati, moja je obitelj bila za Luburića." [smijeh] Jer je mamino djevojačko prezime bilo Luburić. Tu dolazi do susreta narativa, barem dva, koji ne mogu funkcionirati na način na koji je to zamislio Franjo Tuđman ili netko prije njega o miješanju kostiju ili pomirbi narativa ili onih koji su preživjeli. Da ste sada jedan Finac ili Amerikanac i da dođete u 1990. godinu, mislili biste da je ovo uzor jedne antifašističke zemlje jer joj je na čelu partizan, bivši antifašist, komunist i general JNA, a najbliži suradnici su Janko Bobetko, Martin Špegelj, Stipetić itd., isto to. To je država koja u Ustav stavlja ne samo ZAVNOH, kao što se danas često ističe, nego i ustave Narodne, odnosno Socijalističke Republike Hrvatske. Sada se prvi put uvodi i praznik antifašističke borbe. To je taj službeni narativ. Međutim, u praksi je nešto sasvim drugo, dopuštanje, a onda i poticanje toga da "za dom spremni" odjedanput postaje stari hrvatski pozdrav i udar na mozak i inteligenciju. Kao, uostalom, i pjesma "U boj, u boj, za narod svoj". Tu se također manipulira s operom *Nikola Šubić Zrinski*, kao da je napisana na svahiliju, a ne na hrvatskom. Možete vidjeti libreto i ako nadete u njoj riječi "za dom spremni" ili "u boj, u boj, za narod svoj", baš me zanima... Koliko sam ja pronašao, te riječi "u boj, u boj, za narod

svoj” spominju se u jednoj jedinoj pjesmi, i to od Jove Jovanovića Zmaja iz 1876. i napisana je na ćirilici. Zato sam rekao da su naši navijači tolerantni jer čitaju srpsku poeziju na ćirilici. [smijeh] Nakon toga su uslijedile neke prijjetnje, ali ne znam zašto, što se dogodilo.

U svakom slučaju, uvodi se jedna nova paradigma koja je onda potkrijepljena rušenjem spomenika, davanjem ulica Mili Budaku. Partizani, koji su službeno ti na čijoj pobjedi počivamo, gube ulice i spomenike, odlaze iz udžbenika, a mjesto dobivaju neki drugi. Evo i već poznate izjave političkih funkcionera, poput Nedjeljka Mihanovića koji govori da se u Jasenovcu izvodila *Mala Floramyje*, a tu je i Vice Vukojević koji govori o hrvatožderstvu Vladka Mačeka itd. Da se ne radi samo o razdoblju NDH, nego općenito o reviziji povijesti, evo vam osoba koja je bila alfa i omega obrazovnih standarda vezanih uz povijest, Agneza Szabo: “U nastavi se povijesti više ne govori o Hrvatima pod vlašću Arpadovića, jer Hrvati nikada nisu bili pod njihovom vlašću. Možemo govoriti samo o dolasku Arpadovića na hrvatsko prijestolje.” Ili, recimo, Ivan Tolj koji kaže: “Mi ne možemo reći da godine 1102, nakon gubitka narodne dinastije, nismo imali državnost. Mi jesmo imali državnost, ali nismo imali države.” [smijeh] Ili, recimo, Antun Vrdoljak: “U Poljskoj je bio poljski komunizam, u Češkoj češki, Mađarskoj mađarski, a u Hrvatskoj – srpski.” Itd. Ja, naravno, neću govoriti o svemu.

124

Pokazat ću vam par primjera iz udžbenika da vidite kako oni izgledaju. Ovo su udžbenici iz 1993. i 1998. godine. Uvijek se nameće da su “ustaše imale takav odnos prema Srbima zbog njihove prijašnje hegemonističke politike”; “NDH je država hrvatskog naroda”, ali kada se govori o četničkom teroru – pogledajte malo dolje – “ljudima su se razmrskavale glave, rezali grkljani, vadile oči, rezale uši” itd. Ovo je već 2004. godina. Dakle, uvijek se “pod pritiskom Njemačke” nešto događalo; “hrvatska kultura je cvala u vrijeme NDH” itd. Nema ničega o stradanju Srba, ali, zanimljivo, i s time ću završiti, a to je odnos prema socijalističkome periodu. Ovo je udžbenik iz 1990-ih godina koji pokazuje kakvi se termini koriste: “potčinjeni položaj”, “Hrvatska u okovima”... Malo ću vam prepričati: “Stvaralački sposobne ljude često su poprijeko gledali, jer njima nadređeni nesposobni rukovoditelji nisu zapravo uvijek ni shvaćali što ti sposobni ljudi mogu, predlažu i za što se zalažu.” Ili da je *Lijepa naša domovino* bila zabranjena. Kao što znate, jedina republika koja je do 1989. godine imala himnu je Hrvatska. “Inferiorni položaj u odnosu na Srbe”, Jugoslavija se naziva “Srboslavija” itd. Ovo su udžbenici iz 1990-ih i čak s početka 2000-tih. Ljudi koji su po tim udžbenicima učili su neki od danas ključnih ljudi koji vode državu i nalaze se na nekim važnim obrazovnim funkcijama.

Završit ću s onime što trenutno istražujem. Prošli tjedan su održana županijska natjecanja iz povijesti po cijeloj Hrvatskoj. U mojoj županiji, u Sisku, djeca iz gimnazije su imala rad na temu dječjeg logora u Sisku. Kao što znate, to su djeca koju su ustaše oduzimali majkama nakon Kozare. Par tisuća ih je umrlo u groznim uvjetima, a neka su podijeljena hrvatskim obiteljima, imala su sreće. Djeca su imala izlaganje o tome, pitana su jesu li četnici, a iz komisije im je poručeno da je to "antihrvatski rad" i zar mogu vjerovati da bi Crkva – jer je dio tog logora bio i u samostanu – dopustila takve uvjete. Ta su djeca ostala u šoku i na kraju nisu htjela pružiti ruku čovjeku koji ih je to pitao. To je trenutna situacija u hrvatskim školama kada se govori o povijesti, a kako izgleda po ulicama ili tribinama, mislim da o tome ne trebam govoriti. Evo, zasada toliko.

Davor Dukić: Hvala lijepa.

Marina Protrka Štimec: Dakle, što reći nakon ovoga? Ja sam se također bavila udžbenicima. To su udžbenici hrvatskoga jezika za srednje i osnovne škole koji su i dalje aktualni, iz 2000. i noviji. Kada sam sjela i počela čitati, ima takvih primjera da bi čovjek iz toga stvarno mogao pročitati objašnjenje onoga što se događa na tribinama. Iz tih se udžbenika doista uči i trebali bismo biti svjesni onoga što je Brecht rekao: "Zgrabi knjigu, tu je tvoje oružje" – dakle, knjige su doista oružje i djeca uče po tim knjigama. Moramo biti svjesni da smo mi ti koji su odgovorni za recenzije udžbenika. Mnoge od tih udžbenika su potpisali ili recenzirali naši profesori. Moramo biti svjesni da je posao koji radimo borba za to kakvo ćemo društvo imati ubuduće.

Naravno, svi znamo da je revizionizam socijalističkog razdoblja dokačio neke autore poput Vladimira Nazora. Nazor je jedan važan autor kojega nisu mogli izbaciti iz kanona, međutim, njegov je identitet temeljito i potpuno friziran. Mnogi udžbenici su dobri. Sada kada sam ih pregledavala, vidjela sam da imamo jako kvalitetnih i neideologiziranih udžbenika. Međutim, u svim udžbenicima se Nazor spominje kao dijalektalni pjesnik. Pritom se, ako se navodi njegova biografija ili se u metodičkom dijelu obrađuje sam tekst, zaobilazi njegovo sudjelovanje u narodnooslobodilačkoj borbi, kao i njegov opus koji je nastao u to vrijeme ili nakon njega. Neki udžbenici navode i taj dio, ali vrlo, vrlo diskretno. Kada sam se već dotakla tog primjera i da se više ne vraćam na to, evo primjeri autora koji nisu drastični. Udžbenik za 3. razred gimnazije, Školska knjiga iz 2008, Juričić, Bekić-Vejzović, Farkaš, Košutić-Brozović, Skok, Šicel, Zlatar, Živny. Nazor je friziran i nema te partizanske faze. Opis autora i djela: "Nazorovi poetski krugovi: Među onima

koji u svojoj poeziji (ali i u nekim proznim djelima) izražavaju vitalnost vlastitog naroda zasigurno je pjesnik, romanopisac, pripovjedač, esejist Vladimir Nazor. Jedan je od malobrojnih stvaralaca koji su literarno aktivni gotovo punih pedesetak godina, prolazeći tijekom tog vremena nekoliko faza...: aktivistički (paganski, kako ga je sam nazvao), nacionalistički i intimistički." Također, Dragutin Rosandić, koji je jako dugo pisao udžbenike. Udžbenik iz 2008. godine također frizira biografiju Vladimira Nazora i priklanja se Mihanovićevu čitanju – Mihanović je autor kojega smo spomenuli, a bavio se Nazorom na različite načine u vrijeme socijalističke Jugoslavije, a drugačije u vrijeme nakon osamostaljenja Republike Hrvatske. Dakle, Vladimir Nazor je u toj friziranoj varijanti postao autor kojega su oteli partizani i on je sa svojih šezdeset šest godina, tako otet, završio u NOB-u, a sve što se kasnije dogodilo je dio prisile jer je on bio prisiljen obnašati političke funkcije i djelovati tako kako je djelovao kasnije.

126

Imamo i puno klasičnije primjere tekstova ili udžbenika čija poglavlja, tj. dijelovi izgledaju kao da su nastava iz vjeronauka. To je nastava za 7. razred osnovne škole. Konkretno, riječ je o autorima Anti Beženu i Olgi Jambrec, gdje je zapravo riječ o udžbeniku koji je usmjeren prema nekom senzibilitetu djeteta, pa se onda jedno poglavlje naziva "Molitva na putu". U tom su poglavlju navedeni tekstovi poput Šimićeve pjesme *Molitva*, pa tekst Ivana Karola Wojtyły, pa onda jedan tekst o Božiću koji se često nalazi u udžbenicima. Međutim, metodička obrada tih tekstova je takva da zapravo potiče djecu na religijsku refleksiju. Dakle, imamo djecu koja ne idu na vjeronauk i čiji roditelji nisu odabrali da ih na taj način obrazuju ili odgajaju. Ona imaju zadatak na toj nastavi, gdje se Šimića tumači kroz religijsku komponentu, napisati vlastitu molitvu. Dakle, to je njihov zadatak iz te lekcije. Zatim, nakon teksta o Božiću: "Pripremi govornu vježbu o temi *Radujem se Adventu i Božiću*. U kratkom sastavku izvijesti o izradi adventskog vjenčića, njegovu izgledu i značenju." Ima jako puno tih primjera, neću ih sada čitati. To je doista jedna detaljna metodička primjena, ali ne za hrvatski, nego za vjeronauk, a zapravo je riječ o udžbeniku iz hrvatskog.

Tema vukovarske tragedije, odnosno rata pojavit će se u nekim tekstovima gdje će tema Domovinskog rata ulaziti u neke druge jedinice. Primjerice, u udžbeniku *Baština riječi* iz 2014, Alfa, autori su Solar, Zrinjan i Sorčik, tema je I. G. Kovačić i *Jama*. Naravno, nema puno o antifašističkoj borbi. *Jama* se u metodičkoj obradi povezuje s Domovinskim ratom. A zadatak djeci je: "Napiši literarni rad na temu *Mrak na svijetlim stazama* (u njemu pokušaj povezati osnovnu ideju Goranove *Jame* s njegovom stvarnošću i stvarnošću Domovinskog rata). Saznaj nešto više o stripu *Ovčara – krik u noći* i poveži

navedeni strip s Goranovom *Jamom* (možeš pripremiti usmeno izlaganje ili izvještaj o tome)." Dakle, opet imamo probijanje teme koje služi za friziranje jednog drugog razdoblja ili opusa I. G. Kovačića. Nigdje se ne kaže da njegov tekst zapravo govori o nečemu drugome. Taj *Mrak na svijetlim stazama* bi zapravo trebao djeci otkriti jednu novu temu koja je generalno isto tako frizirana ili zaobilažena. Sada više ne govorimo o eksplicitnom nacionalizmu ili vjeronaučnoj nastavi koja se pod krinkom nastave književnosti uvlači unutra. Imamo temu socijalne osjetljivosti, odnosno ovladavanja kodovima koji su zapravo upisani u povijest književnosti od 19. stoljeća. Kad promotrimo na koji način različiti autori udžbenika pristupaju jedinicama – to su ovi prvi primjeri, dakle Šenoa, Kozarac, Kovačić – imamo 19. stoljeće i socijalne teme koje su ključne za to razdoblje, a one se vrlo često svode na fraze. Recimo, kod Kovačića se u potpunosti relativizira taj kritički potencijal teksta gdje Kovačić zapravo rastvara društvenu hijerarhiju i propusnost koja je suvremena tema i može se vrlo lako učiniti dostupnom današnjoj djeci. Tu se relativizira taj problem gdje se kaže da je problem Ivice Kičmanovića odnos sela i grada. Ta fraza se papagajski ponavlja i kaže se, primjerice (Snježana Zrinjan: Književnost 3, Alfa 2007, treći razred strukovnih škola): „Selo za njega predstavlja idilu djetinjstva, nježnost i ljubav prema majčinoj moralnoj čistoći i požrtvornosti, a grad postaje mjesto nemorala i grijeha, mjesto iskrivljenih ljudskih vrijednosti, ali i mjesto koje omogućuje lagodniji i lakši život, nego život na selu.“ Zadatak za učenike i učenice: “Iznesi svoj doživljaj sela i grada.” Dakle, potpuno je jasno da je to posve promašeno.

Tako i Šenoin *Prijan Lovro*. Problem s *Prijanom Lovrom* nije to što je on siromašan pa se ne može probijati kroz društvenu hijerarhiju, nego što je odlučio da neće ići u svećenike. Kaže autorica udžbenika: “Ali javljaju se financijski problemi koje on nastoji riješiti dobrom ženidbom. Međutim, veza s bogatom nasljednicom Anđelijom ne završava onako kako bi on želio... Razlog zbog kojeg Šenoa pripovijeda o Lovri saznajemo u uvodu pripovijetke, njome želi dokazati da u Hrvatskoj ima događaja, ali nema pravih pisaca koji bi ih opisali.” Sličnu frazu koristi u također pogrešnom tumačenju Kozarčeve novele *Tena*. Tumači je praktički kao *Mandalijenu pokornicu*, kao da je riječ o tekstu iz starijih razdoblja: “Tena je pripovijetka u kojoj Kozarac govori o prelijepoj djevojci koja troši svoju ljepotu u prolaznim vezama, nezainteresirana za pronalazak i prepoznavanje pravih životnih vrijednosti. Tek je bolest mijenja, ona shvaća koje su to prave životne vrijednosti i mijenja svoj život.” Fraza “prave životne vrijednosti” ovoj autorici služi i kad tumači pjesmu A. B. Šimića *Moja preobraženja* koja kaže: “O Bože daj me umorna od mijena / preobrazi u tvoju svijetlu nepro-

mjenjivu i vječnu zvijezdu / što s dalekog će neba noću sjati / u crne muke noćnih očajnika." Ako vas zanima što to znači, to znači: "Molitva Bogu da pjesnik dosegne duhovne visine kako bi olakšavao životno kretanje ostalim ljudima, kako bi ih tješio i ukazivao na prave životne vrijednosti (to i čini preko svojih pjesama), tako poezija postaje zvijezda."

U principu, možemo vidjeti kako je lošija kompetencija, odnosno indisponiranost autora povezana s većim stupnjem ideologizacije. Dakle, slabiji autori koji se ne mogu nositi s književnim tekstovima idu u ovu vrstu moralizacije, friziranja autora i prema nacionalnim klišejima. I bolji udžbenici u podlozi imaju određenu vrstu zaborava i potrebe da se friziraju pojedine teme ili da se zaobiđe kritički potencijal koji pojedini tekstovi nose. Međutim, ono što zapravo možemo zaključiti iz tog odnosa jest da veći rad i stručna osposobljenost pojedinih autora smanjuje mogućnost iskoraka u ovakve drastične primjere. Ono što bismo također mogli jest zapitati se na koji se način odnositi prema tim regresivnim tendencijama. Ja sam u pripremi ove teme došla do onog Marcuseova teksta u kojem on govori o represivnoj toleranciji, tekst je iz 1965, a zapravo kao da je jučer napisan. Marcuse objašnjava da je za obuzdavanje regresivnih tendencija zapravo preduvjet ojačavanje progresivnih tendencija i to je neki prostor za dijalog, da pokušamo vidjeti kako mi, kao oni koji podučavaju buduće učitelje – jer je ključno pitanje tko poučava buduće učitelje – trebamo pristupiti našim temama i kako se trebamo sami pozicionirati u društvu kad je riječ o ovim važnim i osjetljivim pitanjima. Eto, hvala na pozornosti. [pljesak]

128

Davor Dukić: Malo smo oduljili. Dobro, kasnije smo i počeli, ali svatko pomalo i to se na kraju skupilo. Slušajući vas, pokušao sam skupiti barem nekoliko točaka koje vas povezuju ili možda malo razlikuju. Najprije ono što nimalo ne iznenađuje: ipak ste se dali povesti za našim naslovom. Nitko od vas nije tvrdio da regresivne tendencije ne obilježavaju vrijeme u kojem živimo. Možda je tu najpesimističnije nastupila kolegica Dremel koja nas je podsjetila da ovo nije ništa novo i vrlo kratko uputila na analogiju s 30-im i 70-im godinama. Dakle, u tom smislu ste svi jednako nastupili. Druga jaka poveznica koju smo imali u pozivu, a spominjala se i u trima izlaganjima, jest isticanje važnosti Drugog svjetskog rata i njegova vrednovanja u današnjem obrazovanju i javnom mnijenju te analogije koje se povlače između Drugog svjetskog i Domovinskog rata. Isto tako, iako nije uvijek bilo izrečeno, ali nekako se podrazumijevalo, najčešći ključni pojam koji je ispod apstraktne razine regresivnosti jest nacionalni zamah, kako se ovdje najčešće upućivalo, pa i to nekako ne iznenađuje. Sve je to možda vodilo maloj zapostavljenosti

jedne teme koja je bila dosta sugerirana u našem pozivu, a to je protusekularnost, antisekularnost, klerikalizacija društva. To smo vidjeli u Marininu izlaganju. Dobar dio njenih primjera, najupečatljivijih, govori o korelaciji vjeronauka i nastave hrvatskoga jezika. Ono što smo tražili, to smo i dobili mi iz *Umjetnosti riječi*. Neka diskusija bude, naravno, fokusirana. Predlažem da je ne širimo, da se fokusiramo na probleme koji su ovdje izneseni. Ja vas samo iz tehničkih razloga molim da kad se javite za riječ – jer to se snima i poslije će to trebati transkribirati – da kažete svoje ime i prezime.

Borislav Grgin: Borislav Grgin, Odsjek za povijest. Htio sam pitati Hrvoja, možda bi još jedan segment trebalo dodati, a to je pitanje suočavanja s prošlošću. Mogućnosti društva da se suoči sa svojom prošlošću, tj. na primjerima Hrvatske i uopće postjugoslavenskoga prostora s jedne strane i usporedivši to s nama dobro poznatim primjerom Njemačke. Nije li jedan velik dio problema u tome što se u bivšoj državi-sustavu suočavanje s prošlošću nije radilo na onakav način na kakav se to radilo u Njemačkoj zahvaljujući drukčijem političkom modelu? Ti si sam rekao: postojala je jednostrana, ideologizirana povijest. Prema tome, ta je alternativna povijest mojih djedova i očeva – čiji je bio ovaj, čiji je bio onaj – tekla paralelno, neovisno o historiografiji i službenom diskursu, često puta i namjerno protiv toga kao oblik opozicijskoga djelovanja. Nije došlo do kritičkog vrednovanja ustaštva u demokratskom niti u historiografskom smislu u pravom smislu riječi, nego je to ona alternativna priča, pogotovo za mlade generacije koje nisu imale osobnog dodira ni sjećanja s tim vremenom. Njima te ustaše mogu djelovati kao nekakvi vitezovi, borci za pravu Hrvatsku. To je razumljivo, psihološki gledano, u onoj situaciji 1991. itd. To je jedan cijeli kompleks pitanja za koji mi se čini da bi ga također trebalo razraditi, ta naša historiografija i uopće odnos politike prema Drugom svjetskom ratu i povijesti od 1945. do 1990. Nismo to proveli na pravi način.

Hrvoje Klasić: Pa da, u deset minuta, ili koliko sam već uzeo, naravno da je teško ući u sve segmente. Prva bitna razlika: Nijemci su poraženi u Drugom svjetskom ratu i njima je denacifikacija u svim segmentima nametnuta, nije baš da su je objeručke prihvatili. Naravno, to sam pokušao naglasiti: mi nismo imali historiografiju koja je bila oslobođena, koja je mogla o svemu pisati. Ali su i o ustaškom pokretu i NDH i u vrijeme komunizma ipak napisani vrhunski radovi. Recimo, Jozo Tomašević koji je američki Hrvat ili hrvatski Amerikanac, kako god uzmemo, koji nije komunist i koji je napisao vrhunsko djelo o četnicima i kolaboraciji. Dakle, postoje ta djela. U principu,

oni koji ulaze u reinterpretaciju NDH i ustaškog pokreta, oni najčešće ni ne polemiziraju s ovom literaturom. Oni ne kažu: "Aha, vidite, Ljubo Boban je tu griješio ili Bogdan Krizman je tu griješio", a kamoli ljudi u Engleskoj ili Francuskoj koji su pisali o ustaškom pokretu, nego kreću s paralelnom agendom koju moraju sad pokazati i to je to. I to je veliki problem. Sličan je problem i u Srbiji. Mi smo otišli u etnogenezu i u NDH, a oni su otišli u Nemanjića i u četnički pokret. Možda samo jedna sugestija: ima nas puno ovdje koji nastupamo javno i koji zbog toga imamo velikih problema. Mi smo sada napravili analizu, jednu dijagnozu. Meni je zanimljivije da mi svi vidimo što je i koliko moguće. Dakle, da više ne analiziramo što je, nego kako iz toga.

130

Lada Čale Feldman: Lada Čale Feldman, članica uredništva *Umjetnosti riječi*. Mislim da se možemo nadovezivati na ono na što je kolegica Dremel, citirajući Halla, pozvala, na konstruiranje strategija otpora. Mi kao intelektualci možemo poduzeti nešto što bi predstavljalo alternativu onome što se događa. Međutim, ono s čime smo mi suočeni nije samo promjena vrijednosnog okvira. Riječ je o drastičnim falsifikatima, drastičnom zanemaranju i znanstvenih spoznaja i rascjepu između akademske zajednice i tih razina obrazovanja koji je sada već, izgleda, deklarativan. Ono što je kolegica Protrka analizirala svjedoči o tome da se nikakva potreba niti ne osjeća da se poziva na znanstvenu literaturu pri adaptaciji, recimo, Šimićeva opusa. Tu se drastično zanemaruje bilo što što je o Šimiću napisano da bi se tvrdilo ovo što se tvrdi. Govorim o ovim primjerima koji svjedoče ne, kažeš ti, o nekompetenciji, nego dogmatskoj odluci da se ne slijedi znanstvena spoznaja. Mislim da je to drastično opasna situacija u kojoj nije samo akademski milje, Sveučilište, zbog svih ovih događanja, izgubilo na moralnom kredibilitetu svojih čelnika, nego je izgubilo svaki svoj rezon ako nimalo ne pretače ono što proizvodi na društveno presudne strategije stvaranja neke slike znanosti. U pitanju je znanost, činjenice. Ja bih rekla ignoriranje činjenica i podmetanje laži. To je nešto puno gore, meni se čini, od promjene vrijednosnog okvira, pa imamo period socijalizma u kojem su se naglašavale neke teme, a sada se, eto, naglašavaju neke druge. Da se ne ponavljam. Promocija neznanja! Jer uz ovo ideologiziranje prezentacije književnosti teče i neznanje toga što je književnost, a ne samo promocija nekih drugih ideoloških okvira.

Marko Kovačić: Marko Kovačić, student knjižničarstva i muzeologije. Imam pitanje za profesora Klasića. Zašto se govori o NDH, a ne, na pri-

mjer, o takozvanoj NDH? Jer taj sustav nije imao neke atribute države. Na primjer, NDH je bila priznata od recimo sedam država...

Hrvoje Klasić: Gledajte, to je stara rasprava. Tko ju je uopće trebao priznati, Liga naroda ili tko? Obično se govori da ta država nije bila niti nezavisna niti država niti Hrvatska. Ja se s time djelomično slažem. Međutim, jednom sam govorio u Srbiji pa mi je jedan kolega rekao: Ne, to je bila država i to je bila hrvatska država. Dakle, ja vas razumijem što hoćete reći i ja se slažem. Međutim, ja više ne želim govoriti da to nije bila država. To je bila država koja je provodila državnu politiku. Ja se s tom državnom politikom duboko ne slažem i smatram da je to najveća sramota i u hrvatskoj, ali i među većim sramotama europske povijesti. Koliko smo danas drugačiji, o tome nećemo otvarati diskusiju. Na našu žalost, to je ipak bila država. E sad, je li bila takozvana, to mi je teško reći.

Borislav Grgin: Ne bih se složio s kolegom, ne. To je povijesni fenomen, nije takozvani. To je itekako nezgodna riječ.

Marko Kovačić: Ali, na primjer, o Islamskoj Državi se govori kao o takozvanoj.

131

Borislav Grgin: Ne, to je isto krivo! Kao Republika Srpska Krajina. Mi smo imali debatu, sjećaš se, Hrvoje, o jednom doktoratu kojem je u naslovu pisalo takozvana Republika Srpska Krajina. Ne! Ona je bila fenomen, čudo od države, sve naopako, ali ona je bila povijesni fenomen. Povijesni fenomen nije takozvani, on je zaista postojeći. Možemo reći sa svjetonazorskog i povijesnog gledišta da to nije nikakva država, ali sa stručnog i znanstvenog stajališta ne možemo koristiti fenomen takozvani.

Davor Dukić: Ovo je okrugli stol *Umjetnosti riječi*. Ne dopustimo povjesničarima da preuzmu. [smijeh]

Marina Protrka Štimec: Mogu li ja još malo nešto dodati? Dakle, ovo što je rekla profesorica Čale Feldman... Imamo jedan zatvoreni krug, krizu obrazovanja, krizu Sveučilišta. Ne znam koji učitelji uopće biraju ove najdrastičnije primjere. Nadam se da ih nitko ne bira. Bilo bi vrlo zanimljivo vidjeti koje škole rade po tim predlošcima. Nadam se da ih je jako malo ili da se uopće ne koriste. Kada vidimo razinu javnog diskursa i količinu lektire koju čitaju djeca i način na koji se ona s njima obrađuje, onda imamo jednu

dosta lošu sliku koja vrlo dobro odgovara na onu razliku koju je kolega Klasić koristio, a to je stanje na tribinama i u javnom prostoru. Nekako osjećam nužnost da spomenem Marthu Nussbaum. Ona tvrdi da doista demokracija počiva na humanistici. Meni je bilo zanimljivo pročitati vašeg, ili našeg, kolegu Kregara koji je u jednom svom tekstu opisao slučaj studenta koji mu dolazi na ispit na Pravnom fakultetu. I kada ga on ruši po ne znam koji put, pita ga: "Dobro, kolega, što ste čitali?" Student odgovara: "Pa čitao sam vašu knjigu." I to puno puta, zna je napamet, ali ne uspijeva položiti ispit. I on ga pita: "Dobro, kolega, ali što ste još čitali?" "Mislite u životu?" "Da." "Pa Bibliju." "Još nešto?" "Ništa." Dakle, poanta Kregarova teksta je doista u skladu s ovime o čemu Martha Nussbaum piše i njena knjiga *Zašto demokracija treba humanistiku?* objavljena je i na hrvatskom jeziku. Demokracija po njoj doista počiva na humanistici. Kregar u tom svom tekstu kaže: Sutra će taj čovjek postati odvjetnik ili sudac. Na koji će način on prosuđivati ljudske sudbine ako prije toga nije upoznao književna djela u kojima bi trebao prepoznati sve one mogućnosti u kojima se čovjek može naći? Dakle, ono što Amerika ima, osim negativnih primjera, jest da je humanistika doista temelj svakoga obrazovanja, bez obzira je li riječ o prirodoslovnom, tehničkom ili nekom drugom smjeru. Mi bismo se možda mogli potruditi da humanističko obrazovanje uđe u druge institucije i fakultete koji nisu općenito humanistički jer je to doista temelj, potencijal mogućnosti kritičkog mišljenja i djelovanja. Današnje društvo počiva na demokratskim načelima, a onda imamo pojedince koji se, da ne idem u krajnost, teško nose sa svojom ulogom i odgovornošću koju demokracija nudi pojedincima u odlučivanju i donošenju nekih političkih odluka. Nama je cilj da preuzmemo osnaživanje tih progresivnih snaga, da preuzmemo kritički potencijal teksta. Mislim da se na našem fakultetu to doista može i vidjeti, da učimo studente da ne postoji neutralno ili isključivo formalno zauzimanje vrijednosnog stava, da je svako ulaženje u javni prostor istovremeno ulaženje i u politički prostor, da nema teksta koji nije istodobno i politički i etički. Dakle, o toj nekoj prožetosti i potrebi da se čovjek osvijesti kao političko biće, mislim da tako radimo. Međutim, očito neke druge pore društva još moraju profunkcionirati. Isto tako, rekla bih da imamo jednu vrstu odgovornosti, da se ne možemo zatvarati unutar svoja četiri zida i reći: mi činimo sve što možemo.

Hrvoje Klasić: Samo, znate, slušam vas i evo, recimo, kad ja negdje dođem, uvijek kažu: vi ćete biti na toj strani, a na drugoj će biti ti i ti. To ide do takve krajnosti da su me zvali na Dan obilježavanja žrtava Holokausta i rekli: "S druge strane će biti..." Mislim, kakve druge strane? Ajde da

govorimo o Titu. Želim vam reći da nisu naši studenti zbunjeni kad čuju mene ili Joea Šimunića da govorimo o "Za dom spremni", ali su zbunjeni kad čuju dva doktora znanosti, od kojih jedan kaže da misli da je to stari hrvatski pozdrav. Onda kad ga pitate na temelju čega, onda kaže: "Nije bitno. Ja to mislim." A i on je humanist. I to je problem.

Marina Protrka Štimec: Ali i to je naša odgovornost, to kakve doktorate puštamo.

Hrvoje Klasić: Da.

Marina Protrka Štimec: I što potpisujemo.

Tomislav Brlek: Tomislav Brlek, komparativna književnost. Baš u tom smislu mi se čini da je problem ono što smo na početku čuli. Ako spomenute stavove javno izražava statistički gledano 10 do 12% građana Republike Hrvatske, onda je u problem u tome što iz medija steknete dojam da ih to čini 60%. Iz svojih komercijalnih razloga – nipošto ne iz ideoloških – mediji izvještavaju po modelu nogometne utakmice: jedna strana je pobijedila, druga je izgubila. Dragi gledatelji, čuli smo što kaže jedna, a što druga strana. To se onda zove prikazati obje strane. Tako se izvještava o Drugom svjetskom ratu, o Trumpu, o Todoriću, o bilo čemu. Jedni misle ovako, drugi onako. Kriterij je zanimljivost, a ne činjenično stanje. Kad je Todorić onomad kupovao Mercator, to se prikazivalo kao fantastičan potez, da bi sad ti isti novinari to prikazivali kao katastrofalnu odluku. Nisu pritom problem pojedine osobe, nego generalni medijski pogon, koji je tada predstavljao kao činjenicu nešto posve suprotno onome što sada predstavlja kao isto tako neupitnu činjenicu, uopće ne smatrajući potrebnim objasniti kako je moguće da su prekjučer tvrdili upravo suprotno. Ne baš prekjučer, nego prije otprilike dvije godine, ali u nekim drugim stvarima i doslovno prekjučer. Dakle, kao činjenice se prezentiraju potpuno neproverene, neistražene – ne znam kako bih to uopće nazvao – nekakve tvrdnje. A taj se način sagledavanja stvari onda širi i na druga područja. To što svatko ima pravo na svoje mišljenje, u smislu da ne bi trebalo da itko bude proganjen zbog svog mišljenja, nipošto ne znači da svačije mišljenje mora biti uvaženo ni da su sva mišljenja ispravna. Potpuni je *non sequitur* da iz načelne slobode izražavanja mišljenja slijedi kako je svačije mišljenje relevantno. Nije. Ako je netko profesor povijesti, a netko drugi – recimo, ja – sudionik nekog zbivanja, ne mogu naša mišljenja o povijesnom znače-

nju dotičnog zbivanja biti jednako vrednovana. Druga je raširena logička pogreška generaliziranje iz privilegiranog primjera: ispriča se neka priča a da se uopće nije ni pokušalo dokazati da je ona reprezentativna za bilo što. Naravno da u povijesti, sociologiji i književnosti možete naći primjere za što god hoćete; pitanje je, međutim, da li je taj primjer doista reprezentativan. A mi smo u humanističkim i društvenim znanostima to pitanje potpuno prestali postavljati. Diskurs humanističkih i društvenih znanosti se vratio na početak humanističkog znanja – na čistu retoriku. Ako je bitno jedino da ja vas uvjerim, odabrat ću efektan primjer koji će kod vas koji me slušate stvoriti određen dojam i vi ćete povjerovati u moje tumačenje iako se ono ne temelji ni na provjerenim činjenicama ni na relevantnim uvidima. U tome se sastoji odgovornost nas koji se bavimo tim strukama – i ona je svakako mnogo veća nego što bismo bili spremni priznati. Svaki je javni istup doista politički čin, ali upravo zato nisu sve pozicije jednakovrijedne. U političkim sukobima po definiciji postoje ispravna i pogrešna stajališta. Ako je pak sve dopušteno – a to postaje čim činjenice proglasimo mišljenjima – naravno da će to iskoristiti i oni čiji nam se stavovi ne sviđaju. Potpuno je smiješno zgražati se nad izborom Trumpa za predsjednika kad u američkom Ustavu piše da svaki građanin koji je rođen u SAD-u može biti izabran za predsjednika. Svaki građanin, to znači i Donald Trump. Trump je, dakle, simptom, posljedica, a ne uzrok. A mi neprestano – i u tome je, mislim, naša temeljna odgovornost – simptome proglašavamo uzrocima. Čak su i tendencije o kojima je ovdje riječ zapravo simptomi, a ne uzroci. Bojim se da su uzroci mnogo općenitiji i sežu daleko dublje.

Morana Čale: Morana Čale, Odsjek za talijanistiku Filozofskog fakulteta. Stalno se postavlja pitanje što mi možemo učiniti, kakva je naša odgovornost. Postavljam pitanje što je to naša odgovornost? Gane me optimizam i osjećaji da neki intelektualac ili intelektualka kao kolegica Protrka doista vjeruje da mi možemo preuzeti neku odgovornost i nešto mijenjati. Mi svi znamo da Agencija za odgoj i obrazovanje organizira navodno dobrovoljne seminare za stručno usavršavanje nastavnika koje vodi U ime obitelji. Jesmo li mi ikada išta napravili i bi li imalo smisla da bilo tko digne svoj glas protiv nestručnih ili ideološki obojenih grupacija koje su se uvukle u državne institucije i koje direktno nameću nastavnicima – neovisno o tome što oni hoće ili žele – poželjne načine ponašanja. I to se sve podupire s državnoga vrha. Nije riječ o nekim tendencijama, riječ je o državnoj politici ove države koja nije takozvana. Zaista, državna politika je politika na Sveučilištu koju smo mi iskusili na svojoj koži, a još gore kolege na Hrvatskim studijima, a to je

politika koju promoviraju u Saboru, saborska većina, premijer, predsjednica... To je državna politika, to nisu neke regresivne tendencije. Slažem se, intelektualci su odgovorni. Postavljam konkretno pitanje: što smo na primjer poduzeli i možemo li nešto poduzeti protiv paraznanstvenog djelovanja organizacije kao što je U ime obitelji u sklopu državne Agencije za odgoj i obrazovanje? Ne možemo.

Hrvoje Klasić: Mogu vam ja odgovoriti. Može se jako puno. Gledajte, ja sam još do prije par godina mislio da ću snagom svojih argumenata nekoga uvjeriti. Onda sam vidio da za onoga koji misli da se u Jasenovcu nije dogodilo zlo i da je tamo bila *Mala Floramye*, da za njega nema tih argumenata. Međutim, postoji nešto drugo, a to je ovo što je Tomislav rekao maloprije. Ta ekstremna skupina je ipak manjina. Na kraju se pokaže da ekstremne političke stranke niti ne ulaze u Sabor. Ako nas nekoliko s Odsjeka za povijest ili vi s drugih odsjeka, ako stalno istupate, mislim da će naši kolege koji su po školama biti itekako osnaženi. Mislim da to nije bez utjecaja. Prošla Vlada, u kojoj smo imali ministra kulture kakvog smo imali, onaj pritisak koji je tada vrijedio tih nekoliko mjeseci sa svih aspekata, mislim da je to velikim dijelom ipak pokazalo snagu jedne građanske Hrvatske. Situacija s KBF-om ovdje, mnogi su mislili da će to ovako proći, da će Vlada ovako proći. Ali nije prošla. I ne prolazi. Nije to svemoć.

135

Borislav Grgin: Imam pitanje za profesora Sekulića. Pitanje nacionalizma kao ideologije koja je konstitutivna ideologija europskih nacija, europskih država i do danas. Kada ste govorili da je to forma, a nema sadržaja... Ili zapravo to i je jedini sadržaj? Jer pogledajte ideologiju pomirbe na koju se pozivao Franjo Tuđman. Ne samo on, tu je ideologiju on preuzeo od Maksa Luburića. A to je: S crnim vragom za Hrvatsku. Ako treba i s Rusima rušiti Jugoslaviju da bismo stvorili Hrvatsku, rušit ćemo je. Prema tome, ako je to zapravo sadržaj – sjetite se jednog već zaboravljenog hrvatskog političara koji je 90-ih godina rekao: Da, za Hrvatsku, ali kakvu? I onda je doživio vojničkim opasačem po glavi. Gotovac, da. E pa sjetimo se toga. Tu je bilo temeljno pitanje što je sadržaj toga: je li to liberalna građanska demokracija, zemlja vladavine prava i jednakosti pred zakonom sa svim drugim aspektima koje treba imati ili je to ono što smo dobili? Budimo iskreni, ono što je dobilo na izborima podršku i '90., '95., '97., pa onda opet 2003., 2007., 2015. itd.

Duško Sekulić: Ja nemam nikakve primjedbe na ono što ste rekli. Ja sam samo naglasio da je dominantni oblik nacionalizma, koji nije jedini

oblik nacionalizma, taj koji stavlja određenu hijerarhiju vrijednosti, a gdje je nacionalna država, bez obzira na sadržaj... I gdje promatra, sve ono što je dovodi u pitanje je loše, a sve ono što polazi od nacionalne države je dobro. Pa onda, da primijenimo to na ustaše: oni su bili za nacionalnu državu, oni su napravili dobro. Vi ste naveli primjer Vlade Gotovca, ne mogu naći bolji primjer. On upravo nije taj nacionalizam. Pokazuje se da nacionalizam može biti sadržaj. On kaže Hrvatska, ali kakva Hrvatska. A na ovo je odgovor: Hrvatska je! Imamo Hrvatsku! Kakvu Hrvatsku, koju Hrvatsku? Uostalom, ako analizirate događanja u Domovinskom ratu, deklarirane ciljeve, što su oni? Samostalna Hrvatska. Sadržaj te Hrvatske? Mnogo manje.

Davor Dukić: Dobro. Počeli smo s profesorom Sekulićem, s vama i završavamo. Vi ste se ipak ovime najviše bavili, koliko sam imao prilike vidjeti, puno prije nego što su nam se ove teme učinile aktualnima, takvima da treba djelovati. Ključna riječ je ovdje bila nacionalizam. Mene se ipak osobito dojmio istup irskog političara koji je navela kolegica Dremel, a koji promovira filozofsko obrazovanje kao pokretač kritičkog mišljenja, a time i nacionalnu vrijednost. Štoviše, ono što je suprotno od toga mislim da ugrožava nacionalne interese, pa čak i, bit ću krajnje patetičan, nacionalnu sigurnost. Tako bi možda trebalo govoriti onoj strani koja stoji iza onoga što smo ovdje nazvali retrogradnim tendencijama.

Hvala svima na sudjelovanju. Pričekat ćemo nekoliko mjeseci da vidimo sve ovo u *Umjetnosti riječi*, najvjerojatnije u broju 1–2 2017. Dobro znamo tko je izlagao u prvome dijelu, ali u drugome ste se javljali za riječ. Naravno, i vaša izlaganja će biti objavljena i dana na autorizaciju. [pljesak]